

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

INDIVIDUALIZAM

UREDNICI

Suzana IGNJATOVIĆ

Aleksandar BOŠKOVIĆ

BEOGRAD

2017

INDIVIDUALIZAM

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednici:

Suzana Ignjatović

Aleksandar Bošković

Recenzenti:

Slaviša Tasić

Neven Cvetičanin

Nina Kulenović

Lektura:

Tatjana Rončević

Anka Jakšić

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 50

ISBN 978-86-7093-192-3

9. KULTURA SEĆANJA I INDIVIDUALIZAM U JUGONOSTALGIČNIM NARATIVIMA *

Emilija MIJIĆ**

APSTRAKT

Nostalgija predstavlja individualistički pristup kulturi sećanja, jer sa sobom nosi lični odnos i emocije pojedinaca spram poimanja prošlosti. U ovom radu biće istražen odnos između tri koncepta, a to su kultura sećanja, nostalgija i individualizam i to na primeru nostalgičnih narativa vezanih za bivšu SFRJ. Cilj rada je da ukaže na mehanizme i kontekst koji omogućava da se u nostalgičnim narativima vezanim za jugoslovensko društvo, čija je glavna odlika kolektivism i individualizam postavi kao jedan od ključnih elemenata koji ispitanici ističu kao nedostajući u savremenom srpskom društvu čija tranzicija, paradoksalno, vodi ka ostvarivanju liberalno-kapitalističkog društvenog ustrojstva čija je glavna odlika, barem načelno, koncept individualizma. Da li kolektivism nužno isključuje osećaj individualnosti i kako je populizam pobedio individualizam u prvim decenijama XXI veka biće pitanja na koja će ovaj rad pokušati da odgovori.

KLJUČNE REČI: individualizam, nostalgija, kultura sećanja, Jugoslavija, narativi

* Rad je nastao kao rezultat rada na projektu „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup“, IB III 47010, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Institut društvenih nauka

NOSTALGIJA U DRUŠTVENO-HUMANISTIČKIM NAUKAMA

Konceptima nostalgije se u društveno-humanističkim naukama nije posvećivala velika pažnja, a ako se o njoj govorilo, shvatana je isključivo kao fenomen usmeren ka prošlosti. Novije studije naglašavaju utopijski karakter nostalgije, a taj aspekt je posebno značajno proučavati u procesu postsocijalizma.

Prva definicija nostalgije seže u XVII vek, a dao ju je švajcarski lekar Johanes Hofer (Johannes Hofer) koji je primetio da osobe mogu patiti od bolesti za koju je karakteristična čežnja za izgubljenim domom, a koja ih može dovesti do stanja u kome gube dodir sa realnošću. Dakle, nostalgija je prvobitno definisana kao medicinski fenomen prevashodno vezan za narušeno mentalno stanje pacijenata. Ovakav „poremećaj“ Hofer 1688. godine dijagnostikuje najviše među raseljenim licima, a sam naziv sastavio je od dve starogrčke reči: *nostos*, koja znači „povratak kući“ i *alugia*, odnosno „čežnja“.

U psihologiji je dugo vremena preovladavalo kliničko shvatanje nostalgije, kao osećanja koje je neraskidivo povezano sa osećajem bola, tuge, gubitka i nesigurnosti, a neretko je ona bila konceptualizovana kao uzročnik težih oblika depresije, melanholije kao i drugih emocionalnih poremećaja. Danas nostalgija nije više klasifikovana kao bolest, već je analizirana u kontekstu života u zapadnoj modernosti (PalMBERGER, 2008: 359).

Međutim i krajem XX i početkom XXI veka, nostalgija je definisana sa prizvukom medicinskih metafora. Tako Svetlana Boym (Boym) 2001. godine nostalgiju definiše kao „neizlečivo stanje modernog doba“, dok Suzan Stjuart (Stewart) 1993. god. ovaj fenomen naziva „društvenom bolešću“ (Volčić, 2007: 25).

U društveno-humanističkim naukama nostalgija je počela da se proučava u drugoj polovini XX veka, ali je većina literature referisala na nostalgiju kao gubitak pamćenja ili narušavanje istoričnosti. Na taj način nostalgija je koncipirana kao neautentična, aistorična i maglovita percepcija prošlosti koja glorifikuje ono čega više nema, dok umanjuje ili briše sve nedostatke prošlog vremena. Takav pežorativni odnos prema konceptu nostalgije i sećanju uopšte, stavljen je u opoziciju sa istorijom i to u jasnom hijerarhijskom načelu. Istorija je tako viđena kao reprezentacija stvarne prošlosti, dok je sećanje shvatano kao nejasna prošlost zamagljena emocijama. Naglašavajući neautentičnost nostalgije, Džejmson (Jameson) potcrtava da „nostalgija transformiše stvarnu istoriju u zabavu i puki spektakl“, te da postaje „posramljujuća kulturna fantazija“ (Jameson, 1991: 170). Na taj način nostalgija je u društvenim naukama shvatana kao prepreka istorijskom znanju, pre nego oživljavanje i multiplikacija istorijskog razumevanja. Džejmson vidi nostalgiju kao deo većeg problema koji je izazvan osećajem otuđenja (koji takođe shvata kao društveni poremećaj) i nedostatkom istorijske osvešćenosti izazvane savremenim kapitalizmom.

Iako je u ovakvim stanovištima donekle izbegnuto medicinsko definisanje termina, poststrukturalisti i postmodernisti, iako prepoznaju da je savremena temporalnost jedna od odrednica nostalgije, ipak propuštaju da uvide njen medijativni karakter i i dalje je shvataju kao fenomen isključivo okrenut ka prošlosti i onaj koji je u suprotnosti sa istorijskim značenjem i razumevanjem. Definišu je kao posledicu modernosti prema kojoj imaju izričit kritički stav. Shvatanje nostalgije kao definicije karakteristika amnezične kulture, neophodno dovodi do degradacije društvenog i kulturnog pamćenja, a nostalgiju podvodi pod kišobran površnog stila, stereotipa i kiča (Pickering & Keightley, 2006: 924). Čak i kada je kredibilitet objektivne istorije doveden u pitanje i kada je usmena istorija etablirana kao subdisciplina, nostalgija je i dalje bila objašnjavana kao lažna istorija. Nostalgija je tako, sagledavana radije kao

konzervacija i povratak, nego kao kulturni fenomen okrenut ka budućnosti i progresu. Međutim, nekolicina naučnika stremila je ka tome da promeni ovako formulisanu pretpostavku.

Danas se ona promatra u kontekstu života u zapadnoj modernosti i viđena je kao fenomen koji leži na modernom konceptu vremena koje je linearno i ireverzibilno, a predstavlja reakciju na brzo i promenljivo okruženje (Palmberger, 2008: 360). Iako je modernost okrenuta ka gledanju u budućnost i stalnom i ubrzanom progresu, ona ostavlja osećaj diskontinuiteta i gubitka, pogotovo na polju vrednosti. Kada osećaj diskontinuiteta prevlada, otvara se prostor za nostalgiju, odnosno čežnju za prošlošću koja iz te perspektive izgleda sigurno, stabilno i predvidivo. Opšti stav različitih istraživača jeste da kultura sve više postaje nerazumljiva i bezimena, te da je kulturna decentralizacija i fragmentacija „naše“ sadašnjosti doživljena kao slom odnosno oštećenje u „našem“ shvatanju vremena (Barthes, 1957; Baudrillard, 1981; Jameson, 1983). Iako robusno zvuči, upravo u takvim, najčešće kriznim periodima, nostalgija pruža prostor za „rehabilitaciju“ svih izgubljenih referentnih okvira i ustaljenih obrazaca koji su iz perspektive sadašnjeg vremena, prošlost činili čvrsto strukturiranom i organizovanom (Foster, 1985: 90).

Postojanje nostalgije neretko se, pogotovu krajem osamdesetih godina XX veka, u naučnim krugovima povezivalo sa kulturom „kasnog“ kapitalizma (Lash, Urry 1987; Stewart K. 1988). Takvo teorijsko stanovište u kome se nostalgija sagledava kao kulturni proces, a ne dat sadržaj, te se njene forme, značenja i efekti razmatraju u kontekstu, a ekonomija predstavlja jedan od dominantnih parametara, jezgrovito je interpretirano u radu Ketlin Stjuart (Kethlin Stewart) *Nostalgia A Polemic*. Nostalgija je tako esencijalna i narativna funkcija jezika koja temporalno slaže događaje i dramatizuje ih (Stewart S. 1984). Pored toga, nostalgичni narativi stvaraju interpretativni prostor u kome značenja imaju direktne društvene reference.

Među teoretičarima koji su promenili definiciju nostalgije i sagledali njen utopistički i paradoksalni karakter, kao i njenu okrenutost ne samo ka prošlosti, već i ka budućnosti, bio je Tanok (Tannock), koji je smatrao „da postojanje nostalgije među različitim individuama i društvenim grupama širom Zapadne modernosti mora biti priznato“. On je dalje naglasio da je „nostalgija odgovor na različite društvene potrebe i političke želje“ (Tannock, 1995: 454). Tako je, nakon prvo medicinskog određenja, a kasnije određenja ovog pojma kao subordiniranog i narušavajućeg u odnosu na „pravu“ istoriju, nostalgiji konačno priznat njen društveni i kulturni značaj kao fenomena koji nam, pre svega govori o sadašnjosti, a u nekim svojim aspektima, predstavlja nacrt za budućnost i različita društvena stremljenja. Iz svega toga proizilazi da je nostalgija kompleksan i višeznačan pojam, koji nikako ne treba biti sagledavan kao jednostavna i koherentna manifestacija uljuljkujuće predstave o prošlosti. Ona je orijentisana ka budućnosti u istoj meri u kojoj je orijentisana ka prošlosti. Načini na koje pojedinci angažuju prošlost u svojim narativima, da bi shvatili sadašnjost i konceptualizovali budućnost, ne mogu biti objašnjeni isključivo različitim ličnim ili prenesenim iskustvom, već moraju biti shvaćeni u društvenom i kulturnom kontekstu koji je okružujući i koji direktno utiče na nostalgiju kao takvu.

Već je naglašeno da nostalgija nije jednoznačna i koherentna, a u poslednjih dvadesetak godina u naučnom diskursu, došlo je do mapiranja i definisanja različitih vrsta nostalgije i raznovrsnih podela. Stjuart Tanok je 1995. godine predložio da jedini način, da se zaobiđu ranije zamke koje su determinisale nostalgiju kao neautentičnu, aistoričnu i slično, treba da bude postojanje umnoženih i različitih nostalgija.

Tako je nostalgija shvaćena kao *kultura paradoksa*, izražavala njen kontradiktorni karakter u kome je ona istovremeno „vođena utopijskim impulsima, tj. željom za ponovnom čarolijom i melanholičnim

odgovorom na nedostatak te čarolije“ (Pickering & Keightley, 2006: 936).

Modernistička nostalgija ne predstavlja ovaj fenomen kao čežnju za prošlošću, već je takav vid nostalgije manje čežnja za neiskupljivom prošlošću koliko je čežnja za fantazijama i željama koje su nekada bile moguće u prošlosti (Bach, 2002: 547).

Nostalgija stila predstavlja pakovanje i vizuelni identitet nostalgicnih proizvoda koji ne moraju nužno imati eksplicitni apel na povratak ili akutni osećaj gubitka, već mogu predstavljati jednostavnu evokaciju na nestale robne forme (Bach, 2002: 553).

Svetlana Bojm u svojoj knjizi „Budućnost nostalgije“ (2001) pravi razliku između dve vrste nostalgije, a to su: 1) *povratna nostalgija* kojom pokušava da se stvori transistorijska rekonstrukcija „izgubljenog doma“, a neretko je predstavljena u terminima istine, tradicije i ima prikrivajući aspekt. 2) *nostalgija opsećanja* sa druge strane, počiva na ambivalenciji ljudskog trajanja i ne beži od kontradiktornosti koju sa sobom nosi modernost (Volčić, 2007: 26).

Revizionistička nostalgija je primarno politički fenomen. Ona mobilise osećanja iz prošlosti koje koristi kao deo političkog programa i problematizuje obnavljanje deljenog osećaja pripadanja zamišljenoj zajednici. Ova forma nostalgije pretpostavlja opstanak proverljive istorijske stvarnosti koju transformiše i oblikuje u skladu sa savremenim političkim prioritetima.

Imperijalistička nostalgija je pojam koji osvetljava paradoksalnost nostalgije, a skovao ga je Renato Rosaldo (Rosaldo) 1989. godine. Ona je usmerena na nešto čijem je uništenju doprinela i predstavlja npr. „Britansko portretisanje indijanske kulture“ ili čak ide do te mere da „rasnu dominaciju predstavlja nevinom i čistom“ (Rosaldo 1989: 107).

Estetska nostalgija je primarno kulturni fenomen i poziva na čuvanje i negovanje autentične prošlosti. Ona ima sakralni odnos prema prošlim vremenima i ne eksploatiše njen sadržaj u komercijalne ili političke svrhe. (Volčić, 2007:28) Prema mom shvatanju, ona ne postoji osim možda u isključivo ličnim mauzolejima ili artefaktima koji se nalaze u domovima nostalgičara.

Eskapistička nostalgija je komercijalni fenomen koji eksploatiše čežnju za idiličnom prošlošću. (Volčić 2007:28). Najmanje je utemeljena u istorijskim činjenicama i veoma je bliska konceptu mita o zlatnoj prošlosti.

Velikonja pravi podelu na četiri vrste nostalgije, a to su: *lične i kolektivne, materijalizovane i osećajne, instrumentalne i neinstrumentalne, mimetične i satirične* (Velikonja, 2010: 34).

Bez obzira na podele i definisanja nostalgije u radovima različitih teoretičara i istraživača, važno je naglasiti da je nostalgija prisutna u svim materijalnim i nematerijalnim segmentima društva i zavisna je od konteksta. Ona je kulturni proces, a ne dati sadržaj i uvek nam govori o stavovima građana vezanim za sadašnjost i neizvesnu budućnost koristeći se metaforom prošlosti, i neretko je vezana za ekonomsko stanje, a najizraženija je u trenutku krize i društvene promene. Na taj način, nostalgija je legitimno polje istraživanja i zavređuje pažnju društveno-humanističkih nauka, jer otkriva različite aspekte društvenih, kulturnih, političkih i ekonomskih procesa i prema mojim dosadašnjim zapažanjima najčešće predstavlja suptilni mehanizam društvene kritike.

TIPOVI JUGONOSTALGIČNIH NARATIVA I INDIVIDUALIZAM

Jugonostalgija je prisutna u svim republikama koje su sačinjavale SFRJ i koje imaju sopstvena iskustva postjugoslovenske ere i različite izraze ove vrste nostalgije. Jugonostalgija, po mom mišljenju, predstavlja meta-

termin koji obuhvata javne rituale, izložbe, medijske reprezentacije, lične i kolektivne nostalgije, mitologiju o zlatnoj jugoslovenskoj prošlosti, bratstvu i jedinstvu, titostalgiju, yustalgiju i uopšte nostalgiju za deljenim identitetom i vrednostima bivše SFRJ i popularnom jugoslovenskom kulturom (muzikom i filmom iz tog perioda) (Mijić, 2012). U svom istraživanju uspeła sam da mapiram tri vrste ličnih nostalgičnih narativa vezanih za bivšu SFRJ, a samo u jednom od njih javlja se žal za individualizmom u socijalističkom uređenju.

Terenski rad sa ispitanicima sproveden je u periodu 2010 – 2015. godine i to u okviru fokus grupa, nestrukturiranih pojedinačnih intervjua kao i vizuelnih zapisa i intervjua sa ispitanicima koji su prisustvovali različitim vidovima jugonostalgičnih skupova i proslava. Autentične izjave ispitanika koje se navode u ovom tekstu nastale su na proslavi Dana mladosti, 25. 04. 2010. godine, a razgovori sa njima vizuelno su zabeleženi.

Prvi varijetet ličnih jugonostalgičnih narativa pripada u potpunosti narativizaciji prošlosti u nostalgičnom kontekstu i očitava se u intervjuiima sa najstarijim ispitanicima, u koje spada i intervju sa Duletom Jankovićem, učesnikom NOB-a koji je tada imao osamdeset i četiri godine. Kultura sećanja kojoj on pripada zasnovana je na glorifikaciji prošlosti sa epskim elementima i bezuslovnoj veri u lik i delo Josipa Broza Tita. Njegova nostalgična reprezentacija prošlosti obiluje istorijskim podacima, a kada pominje pesme koje su se pevale u čast maršala, zatim nazive bitaka u toku II svetskog rata, nema se utisak da je od tog vremena prošlo pola veka. On i danas koristi govor i izraze koji su bili karakteristični za socijalistički period, kao što je npr. pun naziv njegove borbene jedinice. Takođe je veoma ponosan na to što je bio učesnik NOB-a i, kako kaže, na „tu svoju Jugoslaviju kojoj je ostao veran“, a za Josipa Broza otvoreno kaže da mu je bio i ostao idol.

Međutim, u njegovoj narativizaciji veoma malo ima pominjanja sadašnjosti i trenutnog stanja u državi. Načelno on ima negativan stav prema sadašnjem stanju u društvu i to se jasno vidi kroz kratke izjave „Mi smo sa Titom sve i u ratu i u miru imali i slobodu, sve. Ona srećna vremena nikada se neće zaboraviti, a sada šta imamo, nemamo ništa. Sve ovo što imamo, na žalost, ne valja.“ Međutim, primetno je odsustvo emotivne involviranosti kada govori o trenutnom tranzicionom stanju u zemlji. On konstatuje da je situacija loša, ali sa mnogo više emocije govori o socijalističkoj Jugoslaviji i Titu. Ono što je karakteristično za intervju i sam nostalgicni koncept najstarijeg ispitanika jeste upravo jasna okrenutost ka prošlosti, bez opširne i emotivno izražene komparacije sa sadašnjim trenutkom. Ovakvu vrstu kulture sećanja obeležava snažna romantizacija prošlih vremena, ponos na to što se bilo deo tog perioda i idolopoklonstvo prema liku Josipa Broza koje se ogleda u zahvalnosti učesnika prema Titu kao predsedniku koji je obezbedilo dostojanstven život svojim građanima. Ceo njegov život je iz ovakve perspektive mitologizovan, a on je predstavljen kao junak maltene natprirodnih moći. Sva ova zapažanja sublimirana su u jednoj rečenici ispitanika koju on čita iz novina, a tiče se pesme koju pevaju jugonostalgicari: „Što je više kleveta i laži, Tito nam postaje miliji i draži“. U tom trenutku ispitanik unosi ispravku i kaže „Nema tu 'postaje', to je trajno“.

Za grupu nostalgicara, bivših boraca u II svetskom ratu, kojoj pripada najstariji intervjuisani učesnik, trajnost sećanja i potpuna vera u socijalističko uređenje „na Titov način“ prevazilaze granice pripadanja jednom sistemu vrednosti, već se interpretiraju na dogmatski način i sa pravom se iz ovakve naracije socijalizam bivše SFRJ može shvatiti kao „sakralna religija, a Josip Broz kao neka vrsta božanstva, a bratstvo i jedinstvo kao civilna religijska organizacija“ (Perica, 2006: 188).

Drugi varijetet nostalgicnih narativa vezanih za bivšu SFRJ i Josipa Broza Tita interpretiran je u grupi ispitanika srednje generacije, koji

danas imaju između pedeset i šezdeset i pet godina. Oni pre svega predstavljaju „tranzicione gubitnike“ koji skoro tri decenije imaju loš standard, a u periodu nakon 2000. godine zbog procesa privatizacije, gube državni posao koji su imali. Većina njih, sa kojima sam razgovarala, ili je u penziji ili su nezaposleni. Međutim, postoje i oni ispitanici koji nisu bili ugroženi nakon promena iz 2000. godine, koji su zadržali svoje pozicije, koji su napredovali i kojima životni standard nije opao u odnosu na socijalistički period, ali zbog političke situacije, korupcije i vrednosti koje se danas promovišu, kao i zbog organizacionih promena unutar institucija koje im ne deluju dobro, oni bivaju nostalgični spram perioda socijalizma. Izjave ovih ispitanika pripadaju konceptu nostalgije, jer su to učesnici koji nisu učestvovali u uspostavljanju socijalističkog režima u Jugoslaviji, kao što je to slučaj sa najstarijim ispitanicima, ali su živeli u tom periodu i imali su i iskustvo rada u državnim firmama tog vremena. Međutim, iako pamte vreme socijalizma, zbog snažne okrenutosti ka sadašnjem trenutku i inkorporiranju kritike trenutnog društvenog stanja i standarda u narative o prošlosti, shvatanja ove vrste mogu biti na liniji između uobičajenih nostalgičnih i neonostalgičnih koncepata mišljenja.

Intervjuisana učesnica iz BiH naglašava da pamti Titiovo vreme i taj period karakteriše rečenicom, „To je bio život“, a sadašnji trenutak negativno komentariše rečenicom, „Danas sam izgubljena, ne mogu da se snađem, sve mi ovo liči na nešto monotono, monstruozno“. Ispitanici ove generacije iskaze započinju tvrdnjama kako je „svako imao posao u vreme Tita i niko nije mislio o tome“, „svako je radio“.

Karakteristično za ovakvu vrstu nostalgične naracije jeste to što je ona bez obzira na priču o prošlosti usmerena uvek prema snažnom kritičkom posmatranju sadašnjosti i neizvesne budućnosti. Socijalistički period i lik Josipa Broza Tita za učesnike srednje generacije ne predstavlja nostalgični cilj komunikacije, već samo instrument za kritiku trenutnog stanja u bivšim republikama SFRJ. Ono što je uočljivo u razgovorima sa

učesnicima ove starosne grupe jeste to da oni više govore o sadašnjem trenutku i to u negativnom kontekstu, nego o socijalističkom periodu prema kome su nostalgicni. Pristojan životni standard, pre nego ideološka ubeđenja, osnova su za nostalgicne narative i prakse koje izvode učesnici srednje generacije, dok je u slučaju najstarijih ispitanika, učesnika NOB-a, nostalgicna koncepcija upravo obrnuto konstruisana.

Treći varijetet kulture sećanja koji se javlja među intervjuisanim učesnicima jesu neonostalgicni narativi. U tu grupu spadaju mladi ispitanici koji ne pamte period socijalizma i koji su u većini rođeni nakon smrti Josipa Broza. Kod njih se javlja stereotipizacija Jugoslavije kao države blagostanja i veliki deo (virtuelnih) nostalgija stvorili su kroz prizmu narativa svojih roditelja i okoline. Naime, najmlađi učesnici, koji ne pamte vreme socijalizma, čini se, imaju veći žal za kolektivističkim ideološkim sistemom, nego isključivo za boljim standardom koji pamte učesnici srednje generacije. Oni smatraju da je tada bilo bolje vreme za život i da oni nikada neće imati, u materijalnom smislu, ono što su njihovi roditelji imali u vreme socijalizma.

Tako se u priči jednog od intervjuisanih mladića javlja klasična stereotipizacija potrošačkog jugoslovenskog društva koje je karakterisao dobar životni standard, a takav tip izjava javlja se kod mnogih jugonostalgicara. Kod nekih se radi o mogućnosti letovanja u iznosu jedne plate, dok ovaj ispitanik ističe kako se seća da je „majka izbacila njegovog oca kada je od jedne plate kupio fiću i vikendicu“. U ovoj izjavi vidi se jasan upliv stereotipa koji nisu zasnovani na empiriji, već cirkulišu više u neonostalgicnim, nego u nostalgicnim narativima.

Svi mladi učesnici ističu da ne pamte vreme socijalističke Jugoslavije, ali da se kroz nostalgicne narative svojih roditelja ili kao što je u slučaju najmlađih ispitanika svojih deda, osećaju kao da pripadaju tom vremenu i pozitivno ga vrednuju. U neonostalgijama najmlađih ispitanika ističe se zainteresovanost za istoriju, antifašizam i Tita kao ličnost. Ono što je

karakteristično u izjavama najmlađih učesnika jeste neka vrsta idolopoklonstva prema liku i delu Josipa Broza i, iako nemaju empirijsko sećanje, kao što je slučaj sa najstarijim ispitanicima, u njihovoj konceptualizaciji Tita, ističe se trajnost sećanja i elementi herojske ličnosti doživotnog predsednika bivše SFRJ.

Neonostalgični narativi, za razliku od narativa učesnika srednje generacije, okrenuti su ka prošlosti i ka njenom više ideološkom i idejnom posmatranju i prihvatanju načelnih vrednosti tog perioda. Čini se da danas, za mlade neonostalgičare, socijalizam i uopšte bivša Jugoslavija predstavljaju egzotičan sistem vrednosti, uređenje i mesto, odnosno svojevrstu „Nedođiju“ u petarpanovskom smislu – zemlju koju nisu videli, nisu sigurni da postoji, ne mogu da otputuju u nju, ali sa sigurnošću tvrde da je nestvarno lepa, uređena i blagonaklona prema svojim podanicima.

U kontekstu svega navedenog, prvi i treći varijetet kulture sećanja intervjuisanih ispitanika imaju više međusobnih sličnosti nego svaki od njih sa drugim varijetetom, iako su upravo u najvećem delu nostalgičari srednje generacije prenosioci nostalgičnih narativa učesnicima koji pripadaju neonostalgičnom diskursu.

NOSTALGIJA KAO KULTURA PARADOKSA: INDIVIDUALIZAM U KOLEKTIVIZMU

Revitalizacija socijalizma u nostalgičnim i neonostalgičnim narativima predstavlja nužnu, subverzivnu kritiku prezentizma, sadašnjih dominantnih ideoloških matrica nikada završene tranzicije, prema kojima je postojeći svet nedovoljno dobar i u kontekstu bivših jugoslovenskih republika nudi perspektivu „kako bi trebalo da bude“. Inverzijom sadašnjosti kroz ove narative nudi se apstraktna utopija, koja je bez obzira na njenu nemogućnost realizacije kao konkretnog političkog

cilja, aktivna i živa. Međutim, prvi i treći varijetet nostalgicnih narativa ističe kolektivizam i ispravnost socijalističkog režima bez pogovora, dok je upravo drugi tip nostalgicnih narativa onaj u kome se javlja žal za individualizmom u socijalističkom uređenju i koji zapravo najmanje referira na kolektivizam, ideologiju i „izgubljenu domovinu“, a umesto toga u fokus narativizacije stavlja individualnost, svakodnevicu i životne uslove koje je pojedinac mogao da stvori u vreme socijalizma, a danas mu je to, bez obzira na lični angažman, otežano, a u mnogim slučajevima i onemogućeno.

Kako Frančeško i koautori navode:

„Konstrukt kolektivizma/individualizma najviše je poslednjih decenija istraživani u okviru kroskulturalnih istraživanja (...). U Hofstedeovim studijama ova vrednosna orijentacija je posmatrana kao jednodimenzionalni konstrukt, na čijem se jednom kraju nalazila individualistička, a na drugom kraju kolektivistička orijentacija, koje su odslikavale stepen povezanosti pojedinca sa društvom. Rezultati su pokazivali da se pojedine kulture i društva značajno razlikuju po mestu koje mogu zauzimati na ovoj dimenziji. Tako su neke kulture opisivane kao više kolektivističke, a druge opet kao individualističke. Kasnije studije više stoje na stanovištu da individualizam i kolektivizam nisu opozitni polovi jedinstvene dimenzije, već pre separatni atributi, koji se ne isključuju nego koegzistiraju istovremeno. U zavisnosti od situacije, svaki od njih može biti više ili manje naglašen u nekoj kulturi.(...)“ (Frančeško, Kodžopeljić & Mihić, 2002: 67).

Individualizam je u društvenim naukama pojam usko povezan sa liberalizmom, dok je „još od sredine XIX veka bio postavljan kao antipod socijalizmu i kolektivizmu“ (Bošković, 2014: 42). Liberalizam je odlika kapitalističkog društva koje je u suprotnosti sa socijalističkim, a u fokus stavlja individuu, odnosno njenu sposobnost da deluje i da snosi

odgovornost za sopstvene postupke, uspehe i neuspehe. Po toj logici individua je odgovorna za svoju sudbinu, a društvo je to koje treba da joj omogući mnoštvo izbora i da u tim izborima ne biva remećujući faktor. Socijalizam, sa druge strane, ističe kolektivni identitet kao primarni, a sve akcije pojedinaca bi za cilj trebalo, pre svega da imaju kolektivnu dobrobit koja ne bi trebalo da odstupa od želja i stremljenja pojedinca.

Nostalgичni narativi u Srbiji, u većem obimu, počinju biti vidljivi od 2008. godine sa pojavom svetske ekonomske krize, čije je reperkusije počelo da oseća i ovdašnje društvo, a nostalgичarski „bum“ u javnom diskursu se dešava 2010. i 2011. godine, da bi naredne godine već počeo da se oseća blagi pad. U to vreme je npr. bila najveća posećenost Muzeju istorije Jugoslavije, pogotovo u vreme obeležavanja Dana mladosti, kada je i zabeleženo donošenje najvećeg broja štafeta od strane posetilaca iz svih bivših republika. Takođe, u to vreme postaju popularne tematske večeri i ugostiteljski objekti koji imaju nostalgичarski prizvuk, kao i izložbe koje referiraju na taj period. Međutim, 2012. godine polako prestaju da bivaju vidljivi javni rituali i popularne reprezentacije, ali to ne znači da je u ličnim narativima to bio slučaj. Nostalgичni narativi su nastavili da žive u ličnim pričama, ali čini se u manjoj meri u smislu mita o zlatnom dobu koji je stvarao romantizovanu sliku života u SFRJ, a koji su prenosila sva tri varijeteta nostalgичara u periodu nostalgичarskog „buma“. Prestaju da se spominju crveni pasoši, odlasci u Trst, letovanja od jedne plate i kolektivna dobrobit u smislu rečenica koje su se ponavljale, na primer „da su svi imali jednaku šansu, svi su imali posao“, što ni u periodu koji je garantovao zdravstvenu zaštitu i besplatno obrazovanje nije bio slučaj.

U periodu nakon 2012. godine, a pogotovo u poslednje tri godine (od kada je na snagu stupio zakon o smanjenju penzija i plata u javnom sektoru), srednja generacija nostalgичara sve više se okreće ka ličnom, odnosno tada počinje da se ispoljava žal za individualizmom u

socijalističkom sistemu u ovoj grupi nostalgičara. Tako nostalgičari, koji su u većini bili pobornici demokratskih promena, a koji su nezadovoljni brzinom promena, postaju nostalgični u smislu mita o zlatnom dobu u periodu nakon 2008. godine, i danas socijalističko društvo vide kao liberalnije i manje autokratsko nego današnje koje u kulturi kasnog kapitalizma determiniše izrazit populizam, a dešavanja u spoljnoj politici više izgledaju kao imperijalizam nego uvođenje i sprovođenje demokratije širom sveta.

U periodu „kraja organizovanog kapitalizma“ (Lash & Urry, 1987: 53), odnosno svetske ekonomske krize, čije posledice potresaju Srbiju od sredine 2008. godine, a koja u toku tranzicije nije uspela da izgradi zakone koji bi kako u ekonomskom, tako i u pravnom smislu štitili građane, statusno raslojavanje u materijalnom smislu postaje sve veće i upravo takva situacija otvara prostor za sve vidljiviju yustalgiju odnosno lično sredstvo otpora i kritike društvenog sistema (Mijić, 2011: 777).

Uniformnost društva naizgled punog izbora nagnao je pojedince da kroz kulturu sećanja traže individualizam u periodu u kome su se najlagodnije osećali, a to je u slučaju nostalgičara iz bivših republika SFRJ definitivno period pre devedesetih godina i ratova koji su označili raspad Jugoslavije. Naime, devedesete godine su u zapadnohrišćanskom svetu bile godine velikih promena i period kada su politička korektnost, multikulturalizam, prava manjina, tehnološki razvoj, dostupnost informacija, transparentnost i demokratija barem kao metanarativ doživele svoj zenit, dok su zemlje Istočnog bloka mirno skinule „gvozdenu zavesu“ i pohrlile ka liberalnom kapitalizmu i uspostavljanju demokratskog poretka. Ta dekada je u bivšim republikama SFRJ bila obeležena ratovima, sankcijama, nemaštinom i nacionalističkim retorikama, a tračak nade ka evropskoj budućnosti se ukazao 2000. godine. Međutim tranzicija, koja predugo traje, otvorila je prostor za modernistički i eskapistički model nostalgicnih narativa nakon ne tako

brzih promena, gašenja društvenih preduzeća i loših privatizacija, dok se današnja situacija u kojoj populizam, veoma nizak životni standard i autokratska vlast, koja prilično ima sličnosti sa onom iz devedesetih godina XX veka, predstavlja kao vinovnik uspostavljanja demokratije, vladavine prava i liberalno-kapitalističkog tržišnog principa dovela do toga da jugonostalgija ispitanika srednje generacije, paradoksalno sve „evropske vrednosti“, na čelu sa individualizmom, u svojim ličnim i živim iskustvima, pripiše političkom sistemu čija je glavna odrednica bio kolektivism, pojam dijametralno suprotan konceptu individualizma.

LITERATURA

Bach, J. (2002). "The Taste Remains": Consumption, (N)ostalgia and Production of East Germany. *Public Culture*, 14 (3), 543-556.

Bojm, S. (2005). *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoetika.

Bošković, A. (2014). *Antropološke perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Foster H. (1985). *Recodings: Art, Spectacle, Cultural Politics*. Port Townsend, WA: Bay Press.

Frančeško, M., Kodžopeljić Lj., & Mihić V. (2002). Neki socio-demografski i psihološki korelati motiva postignuća, *Psihologija*, 35 (1-2), 65-79.

Jameson, F. (1983). Postmodernism and Consumer Society. *The Anti-Aesthetic: Essays on Post-modern Culture*. Port Townsend. Wash: Bay Press. pp. 111-125.

Jameson, F. (1991). *Postmodernism or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, N.C: Duke University Press.

- Lash, S., & Urry, J. (1987). *The End of Organised Capitalism*, Madison: University of Wisconsin Press.
- Mijić, E. (2011). Yustalgija: Sećanje i materijalna kultura socijalizma kao okvir za konzumiranje sadašnjosti. *Etnoantropološki problemi*, 3 (6): 763-782.
- Mijić, E. (2012). Od nostalgije do yustalgije: Osnovni pojmovi. U: M. Rašević, M. Marković (ur.) *Pomeraćemo granice*, pp.115-134. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Palmberger, M. (2008). Nostalgia Matters: Nostalgia for Yugoslavia as Potential Vision for a Better Future. *Sociologija*, 50 (4), 355-370.
- Perica, V. (2006). *Balkanski idoli I*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Pickering, M., & Keightley, E. (2006). The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology*, 54 (6), 919-941.
- Rosaldo, R. (1989). Imperialist Nostalgia. *Representations* No. 26; Special Issue: Memory and Counter – Memory. University of California Press, pp. 107-122.
- Stewart, K. (1988). Nostalgia a Polemic. *Cultural Anthropology*, 3 (3), 227-241.
- Stewart, S. (1984). *On Longing – Narratives of Miniature, the Gigantic, the Souvenir, the Collection* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Tannock, S. (1995). Nostalgia Critique. *Cultural Studies*, 9 (3), 453-464.
- Velikonja, M. (2010). *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Volčić Z. (2007). Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the former Yugoslavia. *Critical Studies in Media Communication*, 24 (1), 21-38.

Emilija MIJIĆ

**CULTURE OF MEMORY AND INDIVIDUALISM IN THE YUGONOSTALGIC
NARRATIVES**

ABSTRACT

Nostalgia represents an individualistic approach to the culture of memory, as it carries the personal relationship and emotions of individuals with respect to the perception of the past. In this paper, the relationship between the three concepts will be investigated: culture of memory, nostalgia and individualism on the case of nostalgic narratives related to the former SFRY.

The aim of the chapter is to point out the mechanisms and contexts that enable the individualism to be established as one of the key elements that the respondents point out as missing in contemporary Serbian society. The paradoxical transition of this society leads to the nostalgic narratives related to the former Yugoslav society, whose main feature was collectivism. This leads to realization of a liberal-capitalist social structure whose main characteristic, at least in principle, is the concept of individualism.

Whether collectivism necessarily excludes the feeling of individuality and how populism won individualism in the first decades of the twenty-first century will be the questions which this chapter deals with.

KEYWORDS: individualism, nostalgia, culture of memory, Yugoslavia, narratives